

KÉZFOGÁSOK

KELÉNYI ISTVÁN

JÓSZOMSZÉDSÁG

(Csuka Zoltán 75. születésnapjára)

„Legyen ez a lap előjele a felépítendő városnak, ugyanúgy, mint ahogyan az épülő hidat is annak tartom s jólesik tudnom, hogy az én véremből és veritékemből is van benne valamennyi.”

(Kassák Lajos: *Hidépítők*)

Ha valaki jugoszláv verseket vagy regényeket olvas, talán már az elsónél, de a másodiknál mindenképpen *Csuka Zoltán*, a fordító nevével találkozik. Persze az átlagolvasó gyakran meg sem nézi, hogy ki szedte oly remekbe magyarul az idegen költő alkotását, de ha már a gimnáziumban rendelkezik azzal a kíváncsiság-készlettel, mely egész életében szükséges lesz majd, s ebből jut annyi, hogy ne restellje a vastag betűs szerző után megtekinteni a dőlt szedésű műfordító nevét is, akkor már ott, az iskolapadban megtanulhatja Ivo Andrić és Miroslav Krleža nevével együtt Csuka Zoltánét is. De ha a jugoszlávai magyar nyelvű irodalmat akarná tanulmányozni, ott is óhatatlanul beleütközik az olvasó, mert Csuka költő, műfordító és irodalom-szervező.

Most hetvenöt évesen is az örökifjú „alapító”, mert szeptemberben adja át, éppen születésnapja körül, az új létesítményt, alapítását: a Jószomszedság Könyvtárát. E köszöntő-emlékezés címűül is jelképesen ezt választottuk. De bevezetőül tekintsük át gazdag irodalmi pályáját!

Költőként Pécssett indult a húszas években, fordítói sorsát a jugoszláviai „emigráció” hozta, mint irodalomszervezői küldetését is: ez a Vajdaságban töltött tizenkét esztendő. Igaz, az utóbbit megelőzte már a diák-szerkesztői gyakorlat, melyet még Pécs—Baranyában szerzett.

„A két világháború közötti vajdasági magyar irodalom egyik legjelentősebb és legagilisabb egyénisége — állapítják meg róla az irodalomtörténészek. — Ami szinte a Vajdaságban tíz év alatt a magyar irodalom megteremtése, összefoglalása, kévébe kötése és talpraállítására körül történt, az sohasem történt Csuka Zoltán nélkül” — írta róla a másik „apostol”, a hajdani barát, Szenteleky Kornél. A vajdasági Kazinczy, vagy ha úgy tesszük — a korunkhoz közelebb élő irodalomszervező nevével vonva meg a párhuzamot — a vajdasági Osvát szerepére ő nyerte meg és állandósította Szentelekyt, ezt az irodalmi ambíciójú, lelkes orvost. Csuka kezdeményezi az első magyar nyelvű avantgarde lapot, az Utat az anyagi jólétben eltu-

nyult szellemű Bácskában, Bánátban, ezt követi a Képes Vasárnap és melléklete a Vajdasági Írás, majd a Kalangya. Előszavakat ír antológiákhoz, szerkeszt, szervez, miközben versesköteteit is sorra jelenteti meg.

Érdligeti magányában kerestük fel 75. születésnapja alkalmából az aszkétaéletű, szüntelenül alkotó Csuka Zoltánt, az embert. Magánya természetesen csak alkotói értelemben igaz, hiszen felesége szüntelenül segítőtársa még ma is, meg aztán gyakori a vendéggjárás Csukáéknál.

Galambösz. Kissé művészirizura-szertelenség, a patriárkák szelíd, magas homloka fogad. Meghitt komolysága mögött, vidáman fiatalos mozgásában ott érzem a próféták küldetésigazát, útkeresését. Népek, nyelvek közötti hidverők közül való, akik „iszkoltt háborúk nyomán” termettek, s utakat egyengettek, mert „rossz kezek nagyon összekeverték az utakat” — izlelgetem egyik versének motívumait a bor mellé. Közben az elébb látott, újonnan emelt könyvtárpület, a Jósomszedság jut eszembe, mely Csuka Zoltán telkének egy részén, lakóháza jósomszedságában áll. Erre és munkásságára gondolva fölírmlík újra az „apostol” kifejezés, melyet természetesen jó értelemben olvastam vele kapcsolatban. Tehát ezt kérдем:

— Hogyan látja e küldetést jubileumán, s irodalmárkodásának is több mint ötven évnyi távlatából, sikerült-e beteljesítenie, vannak-e ezzel kapcsolatban elégedetlenségei?

— Én már akkor, amidőn a jugoszláviai magyar irodalom talpra állítása idején a Szenteleky Kornélnak ajánlott versemben először használtam ezt a kifejezést, az egyetemes emberiséget, a „kátyúba zökkent” embert fel-emelni szándékozó küldöttekre, a minden misztifikációtól lehántott értelmű követekre gondoltam. Amikor 1922-ben, Újvidéken az Utat, ezt az avantgardista folyóiratot elkezdttük csinálni, vállalvve együttthaladtunk és dolgoztunk a szerb írókkal, s amikor később a Vajdasági Írást, majd a Kalangyát megindítottuk, nem egy szűkkeblű és nacionalista értelmű irodalom felépítésére gondoltunk, hanem olyanra, amely velünk együtt más nyelven író, de egy irányban haladó írók és művészek párhuzamos munkájára épül. „Küldettek új apostolok a világnak, nem tizenkettő, de ezerek” írtam, akiknek, bárhol is élnek, „egy domborodó kupola fogja fel a szívverésük és egy vihar vízi szerte a hangjuk”. S amikor ez a vetés ott, abban a területi egységben kisarjadt és szárba szökkent, természetszerűen léptem tovább és indítottam ugyanezzel az elgondolással Budapesten a Láthatárt, amely egyidejűleg figyelte és igyekezett a magyar olvasókhoz közelebb hozni a szomszédos népek és országaikba került magyarok irodalmi és művelődési életét, s a kedvezőtlen körülmények között ezt a gondolatot igyekezttünk a Lát-határban szolgálni 1944 közepéig, a polgári világ összeomlásáig. Ezért volt újból és újból minden folyóiratkezdeményezésem, az Úttól kezdve, a Vajdasági Íráson, a Kalangyán, a Láthatáron és a szerbhorvát nyelvű Jugoszláv —Magyar Revün át egészen a Déli Csillagig, amely kizárólag a délszláv népek felé vetette vigyázó tekintetét. A küldetés, az apostolkodás lényege tehát valamennyi általam indított folyóiratban minden fiaszó ellenére is egy és ugyanaz volt, még ha nem is lehetett mindig beteljesíteni. Nem egy ember elgondolásában, életében fordult már elő, hogy külső látszatra összeomlott, ő maga eltűnt, szinte tetszhalottá vált, de a múlt évek végeredményben az ő elképzeléseit igazolták, s mikor az életbe visszatért, megsokszorozott erővel folytatta a munkát, ha nem is ugyanabban a formában, mint eredetileg. Olykor a mélységnek is van megtartó, sőt feldobó ereje. Mások, egyesek, sőt néha tömegek hibái vagy ballépései pedig nem azt jelentik, hogy az eszményképben volt a hiba. Ezért vetettem magam megújult életemben olyan lendülettel a műfordítás munkájába. S ha most az utólagos elismerés is elérkezett, ez semmiképpen sem az én egyéni diadalomat jelenti, sőt éppen ellenkezőleg, szerénységre int. S új életemben a fordító, a „magányos aranyműves” hétköznapi munkáját vállaltam, s nem a folyóirat-szerkesztőjét.

— Az irodalmárok között is gyakorta találunk írókat, kritikusokat, irodalomtörténészeket, akik a környező magyar irodalmat alig ismerik. Nemcsak a voltait, de az élőt sem. Lát-e ezzel kapcsolatban megoldást?

— Az elébb elmondottakból világosan következik, hogy véleményem szerint meg kellene indítani egy olyan irányú munkát, mozgalmat, amely a szom-

szédos népek irodalmának, művelődési életének ismertetésével párhuzamosan és egyidejűleg a szomszédos népek új államaiban élő és lombosodó magyar irodalmak eredményeit is ismerteti, mert csak így kaphatunk teljes világképet korunk művelődési életéről. A szlovákiai, romániai, jugoszláviai, sőt kárpát—ukrajnai magyar irodalmakban, azoknak a népeknek ismertető jegyeit és vonásait is megtalálhatjuk, amelyekkel ezek a nemzetrészek együtt élnek, sőt kiegészítik, megmagyarázzák egymást. Magyarország írói, olvasóközönsége ezeknek alaposabb ismeretében tisztább világképet kapna, s önmagát is jobban megismerné. Sokszor elmondtam már: nem elég, ha a számszerűleg nagy nemzetek irodalmát és azok eredményeit ismerjük, hanem legalább ugyanilyen arányban ismernünk kell a velünk szomszédos népek és azok államaiban élő magyarok irodalmának eredményeit, gondjait, törekvéseit és útkezeséseit is. Hogy ezt a munkát milyen formában végezzük, az teljesen mindegy, de hozzá kell látnunk, éspedig minél előbb. A magam eszközeivel már megtettem az első fontos lépéseket, ezt jelzi a most megvalósuló régi tervem, a Jósomszedság Könyvtára is.

— Mi a véleménye a vajdasági magyar irodalom mai helyzetéről, a Híd, az Új Symposion és az Üzenet szerepéről?

— Az 1971-ben indult, s immár ötödik évfolyamát is túllépő szabadkai Üzenet fontos kiegészítő munkát végezhet a Híd és az Új Symposion munkája mellett. Különösen fontosak az Életjel-kiadványok. Én már ötven év előtt avantgardista folyóiratot indítottam Újvidéken, ha tehát valaki méltányolja az útkezesés fontosságát, én elmondhatom, hogy méltányoltam és méltányolom. De a folyóiratokból sohasem szabad irodalmi csoportok önmagukba zárkózó kis fellegvárait csinálni, arra kell törekedni, hogy az írók ne egymásnak írjanak, hanem a legszélesebb körű olvasóközönségnek is. Három jeles magyar irodalomtörténész beszélgetett, régebben már, a magyar rádióban a határon túli magyar irodalmakról. Az, aki a jugoszláviai magyar irodalomról szólt, elfelejtette megemlíteni, hogy a Híd, tehát 1934 előtt is voltak folyóiratok: az Ut, a Vajdasági Írás és a Kalangya, amelyekről már beszéltünk. Szenteleky nevére sem utalt, s ugyancsak „elfelejtette” azt is, hogy a mai, tehát élő jugoszláviai magyar irodalomban olyan alkotók is vannak, mint Fehér Ferenc, a kítűnő és az egész jugoszláv, sőt a magyarországi irodalomban is ismert költő és műfordító; Herceg János — őket tanítják is a jugoszláviai magyar iskolákban —, de kihagyta az azóta meghalt Majtényi Mihály és az egyik legérdekesebb prózaíró egyéniség, az azóta szintén elhunyt kítűnő Szirmai Károly nevét, hogy hirtelenjében másokat ne említsek. Pedig ezek az írók legalább olyan jelentőségűek és értékűek is, mint a beszélgetés folyamán emlegetett fiatalok. S van egy nagy előnyük, amit nem szabad szem elől téveszteni: olvassák őket, éspedig nemcsak az írók, hanem a nagyközönség is.

— Elég nehéz helyzetben vagyok, mert beszélgetésünkben illik olyasmit kérdezni s válaszával megvilágítva az olvasók elé tárni, ami életének még alig publikált része, vagy hogy egy-egy kérdés új megvilágításban vilantsa fel azt! Annál is inkább nehéz összefoglalóan újat kérdezni, mert a szabadkai Életjel Miniatűrökben rövid életrajza is megjelent már. Még 1971-ben.

— Annyira lezártak azért nem tartom még az életemet, hogy a viszapillantó szemlélődésig eljussak (bár valóban írtam egy röpké vázlatot életemről), hisz újra és újra más, új és pillanatnyilag ennél sokkal izgalmasabb tervek magzatjai mozgolódnak bennem. De hát vegyük az említett önéletrajzot. Én az efféle munkától nemcsak a fentebb említett, fontosabb okok miatt is viszolygok, hanem elsősorban azért is, mert ez a műfaj az utóbbi időben túlságosan divatosá vált és én sohasem voltam divatmajmoló. Habár persze sok mindent szeretnék elmondani az életemről, amiből az utánunk következők valamilyen tanulságot levonhatnak, ha ugyan az utódok új helyzetükben egyáltalán levonnak valamiféle tanulságot. Viszont nem tagadom, hogy az ilyen feladat is izgat. Jó néhány esztendeje egyik pécsi pályázaton második díjat nyertem Pécs fölött csillag című memoárommal, amely párhuzamosan és ingaszerűen írja meg az 1918—21-es, majd a negyedszázaddal későbbi, tehát 1944. november és 1946 közötti pécsi élményeimet. Az Életjel felkérésére tehát, „Mert vén Szabadka áldalak” címen, s mint látható kissé Kosztolányi ihletésére megírtam szabadkai emlékeimet is, a

gyermekkor és legénykor e két életfejezetét. Az elsöben az 1908—1911-es gyermekkori élményeimet dolgoztam fel, a másodikban az 1927—1931 közötti időszakot, amikor Szabadkán a Képes Vasárnapot, majd Szentelekyvel együtt a Vajdasági Írást szerkesztettem. A húszas évekhez egyelőre nem nyúltam, s ugyanígy nem nyúltam az 1947—55 közötti legmegrendítőbb élményeimhez, mert úgy érzem, ezek megírása követeli a legtöbb érettséget, kiforrottságot és megbocsátó szeretetet, azt a hideg tárgyilagosságot, amely nélkül igazí önéletrajzot megírni nem lehet.

— Ha nem veszi rossz néven, épp e kimaradt fejezetek egyikére utalva, párhuzamot szeretnék vonni egy Ivo Andrić-novella hőse, Juszuf nagyvezír és az Ön „próbatétele” között. Ezt a novellát is az Ön fordításában ismerem. *Hid a Žepán* a címe, és érdekessége az, már akkor is feltűnt, mikor először olvastam, hogy ez miniatúr variánsa a *Hid a Drinán* csodálatos krónikájának, Andrić e másik remekművének. De rokon az Ön életének egy sötét darabkájával is példázata — ha nem haragszik érte tehát idézem a novella elejét, amikor is Juszuf elvesztette egy veszélyes intrika áldozataként a szultán kegyét: „A küzdelem egész télen és tavasszal tartott. [Zordon hideg tavasz járt, amely semmiképpen sem engedte a nyarat kibontakozni.] Május havában aztán Juszuf győztesen került ki a börtönből. S az élet folytatódott: fényesen, békésen, egyformán. Ezekből a téli hónapokból azonban, amikor élet és halál, dicsőség és pusztulás között hajszálnyi távolság sem volt, a diadalmas vezér lelkében valami töprengő nyomottság maradt vissza. Az a kibeszélhetetlen valami, melyet a megpróbáltatásokon és szenvedéseken átment emberek rejtett kíncként őriznek magukban, s ami csak olykor-olykor, öntudatlanul tükröződik vissza a tekintetükből, mozdulatukból, szavukból.”

— Igen, a párhuzam nekem is nem egyszer eszembe jutott, természetesen és óhatatlanul, miközben Andrić novelláját fordítottam, de bármennyire szeretem is a nagy boszniai származású író keleties eszmevilágát, végeredményben én nem a bölcs pesszimizmusig jutok el, hanem ellenkezőleg: a derűlátásig. A börtön valóban sírverem, s különösen akkor, ha az ember mindentől és mindenkitől elszigetelten él benne, magányosan, esztendőknek tetsző hónapokig, s aztán társakkal együtt, de évekig. Hadd legyek szerénytelen, s válaszként inkább egy versemet tűzöm ide. Ezt a verset jó egynehány év előtt, már a hetven felé közeledve, Cres szigetén írtam, Osor városában. A címe: *Osori példa*.

*A mag kihajtott, lassan átölelte,
s míg fává nőtt, a magasba emelte
a szürke emlékoszlopot.
Mindezt egy perc alatt elmondod,
de míg lepergett,
évtizedek teltek,
és lassan-lassan lehámlott az oszlop,
betű és szám eltűnt és szertfoszlott,
s most ott a kő, az ágnak dűlve, szépen,
mint alvó gyermek anyja lágy ölében.*

*Nem lecke ez s nem giccses tanulság,
de temetői, osori valóság;
miként a mag,
úgy nő meg, emel roppant súlyokat,
és száll szembe az elmúlással is
a gondolat.*

— A gondolat melegítette, a költői hit — abban az embernek oly dermesztő Télben, s végül Ön is győztesként került ki, akár csak a novellabéli Juszuf. „S az élet folytatódott: fényesen, békésen”, ha nem is „egyformán”, bár ha azt mondanám, egyformán, csakis arra gondolhatnék, hogy intenzív munkában. A műfordító hatalmas és alapos munkát végzett. Mit szól mindehhez a belül élő édes-kertestvér, a költő, az író — nem zúgolódik?

— Hadd szóljak a bennem élő műfordítóról. Kétségtelen, hogy fordításaim zömét az elmúlt csaknem két évtizedben hoztam létre, s ez nem kis ösztönzésül szolgálhat magyar és délszláv műfordítóknak egyaránt. Amikor Mladen Leskovac, az újjvédéki Szerb Matica elnöke, maga is kitűnő műfordító, József Attila és Illyés Gyula műveinek szerbre átültetője, a Matica értékes könyvajándékát átadta, többek között ezt mondta munkásságomról: „Ekkora hozzájárulást a közeledés eszméjének a mai napig még senki sem adott. Csuka ezt másként, szerényebben, kálmínista szigorról és egyszerűséggel magyarázza: Zmajnak szerettem volna leróni adósságomat, mondja, aki a szerbeket a tizenkilencedik század legnagyobb magyar költőivel megismertette. Adósságát már rég leróta. Már rég mi vagyunk adósok; most mi tartozunk neki.” Ilyen elismerés után a műfordító úgy érzi, egy kicsit tán más munka után is nézhet. A mű forog, az alkotó küssé megpihenhet. Nos, más, szép és nagy feladat is van. Az úttörő elődök életének felmutatása. Vitkovics Mihály életrajza után szeretném megírni Székács József életét, aki 1836-ban *Szerb népdalok és hősrégék* címen adott ki egy kötet mintaszerű, nagy hatású fordítást, még Kriza János magyar népdalgyűjtését is megelőzve. S aztán az imént említett Zmaj Jovan Jovanović életét, aki Arany János és Petőfi műveit és *Az ember tragédiáját* fordította a múlt század második felében szerbre. Ez talán elég is lenne. Amikor Ivo Andrićyal, aki azóta már sajnos elment közülünk elbeszélgettem, a maga halk, csendes modorában egyszer csak azzal fordult hozzám: „Írja meg Kállay Béni élet-történetét, mert az ő életművét az idő igazolta. Ő nemcsak a szerbek történetét írta meg, hanem Boszniában, mint annak egykori kormányzója, olyan műveket hozott létre, mint a szarajevói Országos Múzeum megépítése és számos művelődési intézmény. Tudom, neki ma is sokan szemrehányásokat tesznek, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia érdekeit szolgálta, de a mai Bosznia—Hercegovina Népköztársaság is sokat köszönhet neki; az ő élettörténetét kellene megírni tárgyilagosan, fény- és árnyoldalaival együtt.” A Nobel-díjas íróval való beszélgetésem óta én ebbe a munkába már bele is kezdtem. Mit tudok mindebből megvalósítani? Az már nem rajtam múlik. Ez — hogy egy korábbi jugoszláv lírai antológiám, a *Csillagpor* bevezetőjének zárószavait idézzem — „a rejtélyes arcú jövőendő dolga”.

Éppen az asztalon hever legújabb jugoszláv lírai antológiája, tehát a *Csillagpor* után erre, az *Adriai tengernek műzsája* című kiadványra és a jelenre fordítjuk a szót. Büszkén mutatja új fordításgyűjteményét, mely a dal-mát tengerpart költészetének változatát. Lapozgatam e különös és újabb hatalmas vállalkozást, s látom: népdalok és a XVI. századtól napjainkig ívelő költők sora sűrűsödik a tartalomjegyzékben: horvát, szerb, szlovén, sőt Crna Gora-i, költők legszebb verseit tartalmazza.

De van itt még más kiadvány is, mely a szerencsés véletlen kegyéből éppen születésnapja körül jelenik meg; éppen hét könyv köszönti a hetvenöt éves költő-műfordító ifjonti szorgalmát, folyamatos munkáját! Küssé illetődött veszem a kezembe őket, mert Csuka Zoltán igazi kitüntetésait forgatom. A Mladost kiadásában (melynek *Poezija* sorozatában Ezra Pound, Cesare Pavese, Nelly Sachs és mások versei mellett magyar költő csak Illyés Gyula személyében szerepel!) megjelent *Csuka Zoltán kötete* is, de a horvát nyelvű kiadvány mellett ott sorakoznak a magyarra fordított szerzők művei is. Miroslav Krleža *Az ész határain* című regénye, Meša Selimović új műve, a *Ketten a szigeten* (tőle *A dervis és a halál* már sikert aratott magyarul!), Jovan Pavlovszki macedón írótl *a Sárfészek*. De megjelenőben még Petar Petrović Njegoš híres drámai költeménye (melyet még 1947-ben fordított le először modern magyar nyelvre Csuka Zoltán), a *Hegyek koszorújának* két-nyelvű kiadása a Forumnál. Ugyancsak Njegoštól *A mikrokozmosz fénye*.

A könyvek után a megvalósult tervről, a Jósomszédság Könyvtáráról beszélgetünk. Az ünnepektelkesen mesél, bár beszélgetésünkkor még felbontásra és feldolgozásra váró könyvcsomagok állnak az átadásra készülődő könyvtár szobáiban. Különbéféle kiadók és hivatalos szervek ajándékai ezek a könyvcsomagok, a készülő könyvtár biztató jelei. Az átadás néhány nappal Csuka Zoltán születésnapja után lesz, szeptember 25-én.

— A megnyitás csak később lesz — mondja —, hiszen még rengeteg tennivaló akad, katalogizálás, rendszerezés és a további folyamatos munka

megszervezése. Persze mindig az alapozás a legnehezebb. A magyar—jugoszláv könyvcserre fontos feladatunk lesz. Figyelni fogjuk a szomszédos népek irodalmát, könyveket ajánlunk egymásnak — ez az én régi álmom. Az ötletet a Szerb Matica elnöke adta még 1969-ben. S most végre megcsinálom, hogy aztán majd legyen mit folytatniuk az utódoknak. A Jósomszedság Könyvtára kettős feladattal indul, s a munka majd egyre sokrétűbbé válik. Most az a lényeges, hogy Erden létrejön egy különleges gyűjtemény, mely a magyar és szomszédos népek irodalmára, irodalmi kapcsolataira épül. Természetesen elsősorban a jugoszláv népek kölcsönösen lefordított műveiből áll majd a törzsanyag. De helyet kap itt továbbá a cseh, a szlovák (ti. Csuka Zoltán bolgárból és szlovákból is fordított!), és más olyan vonatkozású anyag, melyről szoltam. Tehát valamennyien, akik egy égbolt alatt élünk, — s itt természetesen ezt a szűkebb közepkelet—európai közösséget értem. Együtt kell működünk. Ezért dolgozunk mi fordítók is! A könyvtár tehát kettős természetű lesz: egyrészt gyakorlati, hogy az olvasókkal is kapcsolatot tartunk, másrészt kutatói, hiszen végtére is elméleti feldolgozása az irodalmi, kulturális vonatkozásoknak, a magyar és a délszláv népek kapcsolatának. De a további kulturális együttműködés építése is ehhez tartozik. S a kutatókra vár, főképpen a jugoszláv írókkal kapcsolatos dokumentumok rendezése, (Krlježaval, Andrićtyal, Copićtyal stb.) s igen kiterjedt levelezésem feldolgozása. A könyvtárban helyet kap életművem is. De lesz még fotó- és hangszalagtár is. Egyszóval mindaz feladatunk lesz, ami kapcsolatban áll ezzel az ügyvel. És a kezdet, valamint a folytatás sikere attól függ, hogy milyen szeretettel csináljuk. Az alapítványomat örömmel fogadták magyar és jugoszláv részről egyaránt. Eddig a Magyar Írók Szövetsége, a Kulturális Minisztérium, a Pen Club, valamint kiadóink és a helyi tanácsi szervek támogattak. Megkaptam az Országos Széchényi Könyvtártól a Maticával kapcsolatos emlékiállítás anyagának egy részét, így továbbra is megtekinthető lesz. Fontos a Szerb Matica segítségével azokat a szerzőket, fordítókat, akik a két nép közötti kulturális kapcsolatokért valamit is tettek, s beszerzem tőlük a kiadóknaál már föl nem lelhető, de fontos kiadványokat. Legalább háromezer könyvvel szeretnék megkezdeni a munkát. Ez pedig speciális gyűjteményről lévén szó, nem kevés.

— De beszéljünk Csuka Zoltán költői munkásságáról is, pontosabban, hogy miképpen látják őt kritikusai. Bori Imre azt írja Önről irodalomtörténetében, hogy „ma már nem kétséges: Csukának, a költőnek lassú elnémulása következett, merengésbe halt költészet a Csukáé”. Benedek Marcell pedig azt írta előbb, hogy éppen annak idején tett erőszakot magán szabadverssel, a régi kötött formák lerombolásával, s hogy igazi magát most találta meg. Ezt az utóbbit 1956-ban írták a *Buzgó kiáltás* elején, tíz évvel később Juhász Géza tanulmányában ismét megkérdőjelezi ezt a megállapítást. A magára találás helyett azt írja, hogy későbbi verseit a megváltozott költői alapállása és hangvétele, a lefojtott indulat diktálja. Bori felfogásának, avantgarde-centrikus szemléletének talán kevésbé felel meg ez a mai szelidebb hang, mint a régi, expresszionista szabadvers-áradat, s azért fogalmaz így, miképpen idéztem. Szerinte forrósodni csak a háborús években tudott, a *Tűzharangban*, s most Csukának a „költői konvenciók hagyományá állja útját”. Hogyan látja ezt a kérdést? Melyik megállapítást fogadja el, s ha nem, miért? Valóban avantgarde és modernség egyenértékűségében kell látunk az Őn és a vajdasági irodalom törekvéseit?

— Az élet különböző korszakában bekövetkező formaváltozások egészen természeteseek, főleg olyan fél évszázadban, mint amelyent az én nemzedékem megért. Maga a korszak is ellentmondásos volt, miért ne következhetett volna be a líra külső megjelenésében is olyan változás, mint amilyen életemben akkor következett be, amikor egyik országból, társadalomból a másikba kerültem. Lényegében azonban elejétől kezdve mindvégig olyan fejlődésben hittem, amely emberibb társadalomhoz vezet, s legújabb költészetemben is az ellen tiltakozom, hogy az emberiség önmaga kiirtásával öngyilkosságot kövessen el. Még engem sem temettek el, hogy végleges megállapításokat lehessen tenni költészetemet illetően. Saját halálom és az emberiség pusztulása elleni tiltakozásomat tükrözi 1971-es kötetem címadó verse is, az *Ellentmondás* a

halálnak. Amikor Bori Imre 1968-ban a mai „szelídebb” hangról beszélt, még nem jutott el legújabb líráimig, amely legalább olyan harcias, mint amilyen a negyven év előtti volt. A húszas években és a harmincas évek elején sok kritikussom éppen azt vetette a szememre, hogy verseimben elsikkad az én. A többes szám első személyben megírt szabadversek dübörgésében nem vették észre az én szerelmes líráját, a *Dicséret a kedvesnek* című és egész sor más hasonló versemet. A legutóbbi években pedig a két eredményt, tehát a szabad ritmusú, de nagyon is ritmikus sorokban kötetlenül rímeltetem a gazdag áradást. Erre példa a *Botorkálsz, elesel* című vers, ahol a kedvesben az egész emberiséget félttem, az egyetemes emberiség életéért aggódom, de tudnék más példát is felhozni. Az egyik kritikus a maga természetere szerint inkább erre, a másik pedig, megint a maga igazát keresve, inkább arra figyel fel, de vannak olyan kritikuszaim is, akik már eljutottak a szintézis küszöbéig. A kérdés másik részére felelnék ugyanezzel: hagyomány és avantgarde viszonyában is mindig a szintézist érzem a modernnek.

— Születésnapját 1971-ben is, a hetvenéves jubileumot az érdi gimnázium nagytermében ünnepeltük, az írószövetségi és más protokoll is itt zajlott le. Volt-e akkor külön célja, hogy külön kérésére annak idején itt rendezték meg, s most is 75 évesen, hogy itt Érden alapította meg a Jószomszédság Könyvtárát?

— Erre a kérdésre akkor is úgy adtam meg a választ, mint ma is ahogyan megadom, hogy igenis tudatosan és megfontoltan döntöttem Erd mellett, Pest ellenére. Azt akartam, akarom ezzel kifejezésre juttatni, hogy nem helyeslem a túlzott irodalmi centralizmust, s különösen nem a mai helyzetünkben, amikor a magyar irodalom zöme lett „vidéki”, sőt él más államok kereteiben anélkül, hogy egységét, sőt küldetésstudatát éppen mai, számszerűleg kis népek között elvegyülve, elveszítené. Régebben valaki azt mondta nekem Újvidéken, hogy a pesti irodalom maradi, „provinciális” lesz a más országokban művelt magyar irodalommal szemben, amiben persze megint nincs igaza. De nem árt rámutatni arra, hogy a magyar irodalom gyökerei mindig vidéken voltak, azt a kis kozmopolita korszakot kivéve, amikor csak a főváros adta meg a fémjelzést. Én évtizedekkel ezelőtt igenis Érden telepedtem le, s így is úttörő munkát végeztem. Most is azt szeretném e könyvtár alapításával hangsúlyozni, hogy majd a követőknek is megmutassam: innen is lehet ápolni a jószomszédságot. Különben is az a véleményem, hogy a technika rohamos fejlődése mellett hamarosan az ország egyetlen településsé zsugorodik, s ugyanakkor fővárosa egész országgá tágul. Sőt egész világgá. Így kell ennek lennie a magyar irodalomban is.

— Még 1932-ben írta le ezeket a sorokat: „Költők fel a fejlet! Erősek, százszor erősek legyetek, mert sziklák vagytok, melyeken a sötétség tengereinek szökőárjai omlanak semmivé.” Mit üzen ma a fiatalabb nemzedéknek? Hisz-e a szó megváltó erejében, melyért küldetését vállalta? S mert minden ifjú titán hajlamos magát profétának, apostolnak hinni, s az mindig csak később derül ki, hogy „valódi”-e, hát mit mondana hetvenöt évesen és örökifjan, fiatal a fiataloknak. Erdemes-e a világot megváltani?

— Erre a problémakörre nagyon röviden szeretnék válaszolni. Nem volnék író, ha a lehetetlenben, a szó megváltó erejében nem hinnék, — minden eddigi csalódásom ellenére. S ha egy író, a népét, nemzetét, sőt az egész emberiséget szolgáló író nem hisz ebben, akkor miben higgyen? Petőfi is a világszabadságba vetett hitével esett el, úgy, ahogy megálmodta, s ő mondta azt is, hogy „az álmok nem hazudnak”. Én pedig még azt is mondom: nem szerethetem a népemet, ha a szomszédos népeket nem szeretem. Ez pedig hitet s ezzel együtt fiatalságot tételez fel. Közhely, hogy vannak koravének, harmincéves öregek és hetvenöt vagy nyolcvanéves fiatalok. A test megtörhet, megvénülhet, ez azonban nem minden esetben vonja magával a szellem megvénülését, noha fizikai kapcsolatait nem tagadom, nem tagadhatom. Ennek is megvannak a maga törvényei. De jó negyven évvel ezelőtt egy verseskönyvemnek ezt a címet adtam: *Mindent legyűró fiatalság*. A verseskönyv jellege ez volt: „A temető felszökkent, avas vállát rázta, — a sírkövek sziklaszigetje szétporlott, — rohant az idő — és a halál minden talpalattnyi helyére betört az életár”. Az életet akkor a tengerhez ha-

sonlítottam, melyen „esztendők hullámverése morajlik”. „Ki látja végét s ki tudja, honnan indult?” S így fejeztem be, amiként ezt a választ is, üzenetemet:

*„Boldog és békélt emberséggel
látjuk előretörni az életet,
érezzük fel-feltörő ritmusát,
amely rohan előre
s vele száguldunk mi is
az égbolt messzi pereme felé:
Oh, áldott, áldott, élet,
s áldott a vérünk örök lüktetése,
mely korról korra szalad s a végtelenbe lendül:
örök és mindent legyűrő, szent fiatalság...”*

— Én ma is hiszek ebben az örök és mindent legyűrő, mindig megragadó fiatalságban!

— Hadd zárjam beszélgetésünket, születésnap jókívánságokkal (többek között, hogy gyűjteményes verseskötete is minél előbb megjelenjék!), megköszönve szíves és tartalmas válaszait egy régebbi verséből vett mottóval. Idézem tehát az *Üzenő* Ady című költeményéből az alábbi sorokat (a verset még negyedszázaddal Ady halála után írta Szabadkán: 1944-ben!). Vallomását ma is járható hídnak, Csuka Zoltán ars poeticájának lehet tekinteni:

*„Költők e tájon, magyarok és szlávok,
románok és ti mind a többiek,
ha százszor is bolondnak mond a fáma,
bátran és tisztán így énekeljete!”*

